

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

**A.BURXANOV, G‘.BERDIYEV, M.ALLAYAROVA,
A.ABDUVOHIDOV, O.UMARALYIEV, A.SHOEV, SH.SULAYMONOV**

QISHLOQ XO‘JALIGI
IQTISODIYOTI
(O‘QUV QO‘LLANMA)

GULISTON-2021

UDK:

KBK:

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti: oliy o'quv yurtlari bakalavr, 5410500– qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va dastlabki ishlash texnologiyasi, 5410200 –agronomiy, 5410100- Agrokimyo va agrotuprokhunoslik, 5411600- Sabzavotchilik, polizchilik va kartoshkachilik, 5411700 - Issiqxona xo'jaligini tashkil etish va yuritish, 5233000 – Suv xo'jaligini tashkil etish va boshqarish, 5230100 – iqtisodiyot ta'lim yo'nalishi (sohalar va tarmoqlar bo'yicha), magistratura 5A230100 iqtisodiyot yo'nalishi talabalari va magistrlari uchun o'quv qo'llama. //A. Burxanov, G'. Berdiyev, M. Allayarova, A.Abduvohidov, O.Umaraliyev, A.Shoev, Sh.Sulaymonov // Mas'ul muharrir U.V.G'ofurov – iqtisod fanlari doktori, professor. 621 b.

O'quv qo'llanmada qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining nazariy, tarixiy va ilmiy-amaliy masalalari keltirilgan. Qishloq xo'jaligida yer, mehnat va moddiy-texnika resurslarini shakllantirish va ulardan samarali foydalanishning iqtisodiy asoslari batafsil yoritib berilgan. Qishloq xo'jaligi sohasida bozor munosabatlarini rivojlantirish, qishloq xo'jaligi tashkilotlarining investitsiya va innovatsion faoliyati, qishloq xo'jaligida tabiiy resurslardan foydalanishning ekologik va iqtisodiy samaradorligiga alohida e'tibor qaratilgan.

Bozor sharoitida o'simlik va chorvachilik mahsulotlarining ayrim turlarini ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi, ishlab chiqarish xarajatlari va sotish narxlari masalalari har tomonlama ko'rib chiqilgan.

Mamlakatimizda qabul qilingan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq iqtisodiyotni globallashuvi sharoitida qishloq xo'jaligiga raqamli iqtisodiyotni joriy etish va aqlli qishloq xo'jaligi konsepsiyasini qo'llash masalalari yoritilgan. Qishloq xo'jaligida klasterlashtirish tizimini izchil davom ettirish va kooperatsiya munosabatlarini qaror toptirish orqali rivojlantirishning yangi bosqichiga chiqish masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan.

O'quv qo'llanma oliy ta'lim muassasalari talabalari, doktorantlar, o'qituvchilar, qishloq xo'jaligi tashkilotlari rahbarlari va mutaxassislari, qishloq xo'jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot muassasalari xodimlari uchun mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir: U.B.G'ofurov – iqtisod fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

A.A.Mamatov – Guliston davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasini professori, iqtisod fanlari doktori.

U.R.Sangirova – Toshkent irigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti «Iqtisodiyot» kafedrasini mudiri, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining
2021 yil 31 maydagi 237-sonli buyrug'iga asosan
chop etishga ruxsat etilgan
(ro'yxatga olish raqami 237-767)*

*Guliston davlat universiteti Kengashi tomonidan nashrga tavsiya qilingan
(2021 yil 28 dekabrda 5-sonli bayonnoma)*

ISBN

Burxanov A.X va boshqalar
© Guliston davlat universiteti, 2021
©«Ziyo nashr-matbaa», 2021

“.....Iqtisodiyotimiz rivojini, aholi bandligi va daromadlari o‘lishini ta‘minlaydigan eng muhim sohalardan biri bo‘lgan qishloq xo‘jaligini strategik yondashuvlar asosida taraqqiy ettirish zarur”¹.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev.

Kirish

Dunyo mamlakatlarida qishloq xo‘jaligi sohasi qarshisida ko‘plab muammolar mavjud. Agar 2018 yilda dunyo aholisi soni 7,6 mlrd. kishi bo‘lgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2050 yilga borib taxminiy baholarga ko‘ra 9,6 mlrd dan oshadi, bu esa oziq – ovqatga talabni salmoqli oshiradi (UN DESA, 2017). Ayni shu vaqtda tabiiy resurslar, shuningdek ichimlik suvi va hosildor haydaladigan yerlar esa kamayib bormoqda.

Agrar oziq ovqat sektori bandlikni ta‘minlash va mavjudlik uchun vositalar manbai sifatida o‘ta muhim hisoblanadi. Jahonda kichik fermer xo‘jaliklar soni 570 mln dan ortiq (Lowder et al., 2016), agrar oziq – ovqat sektorida esa jahon mehnat resurslarining 28 % band (ILOSTAT, 2019).

Barqaror rivojlanish sohasida, BMT tomonidan 2030 yilgacha aniqlab berilgan maqsadlarga erishish, ochlikni bartaraf etish, yanada hosildor, samarali, mustahkam, inklyuziv, shaffof va tashqi ta‘sirga mustahkam oziq – ovqat tizimlarni qurishni talab etadi². Bu hozirda mavjud agro oziq – ovqat tizimlari zudlik bilan qayta tashkil etilishi lozimligini anglatadi.

Mazkur qo‘yilgan vazifalarga qisman yechimni raqamli innovatsiyalar va texnologiyalar ta‘minlashi mumkin. Bu borada O‘zbekistonda 2020 yilni “Ilm ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb nomlani va davlat dasturini qabul qilinishi

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojatnomasi. 2020 yil 24 yanvar.
www.gov.uz.

² Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti, Rim, 2019 yil.

hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 5 oktabr 2020 yildagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6019-sonli Farmoni qabul qilinishi raqamli qishloq xo‘jaligi rivojlanishi bosqichini boshlab berdi.

Qishloq xo‘jaligi - O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri. U mamlakat aholisi uchun oziq-ovqat, qayta ishlash sanoati uchun xom ashyo ishlab chiqaradi va jamiyatning boshqa ehtiyojlarini qondiradi. Aholining iste‘mol tovarlariga bo‘lgan ehtiyojining qariyb 75 foizi qishloq xo‘jaligiga to‘g‘ri keladi.

2019 yilda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning etakchi tarmog‘i bo‘lib, unda **3,6** million kishi (iqtisodiyotda band bo‘lganlarning **27** foizi) ish bilan ta‘minlangan. Tarmoqning ulushi mamlakat yalpi ichki mahsulotining **32** foizini tashkil etadi.

Qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yer maydonlari respublika hududining **45** foizini egallaydi, aholining qariyb **50** foizi qishloq joylarda istiqomat qiladi.

Qishloq xo‘jaligi mamlakatning moddiy resurslarining asosiy iste‘molchilaridan hisoblanadi. Xususan, traktorlar, kombaynlar, yuk mashinalari, yoqilg‘i-moylash materiallari, mineral o‘g‘itlar. Qishloq xo‘jaligi 2018 yilda u mamlakatda ishlab chiqarilgan barcha traktorlarning 75 foizini, mamlakatda ishlab chiqarilgan dizel yoqilg‘isini deyarli 21 foizini va 80 foiz mineral o‘g‘itlarni iste‘mol qiladi. Qishloq xo‘jaligi O‘zbekistonda asosiy vositalar qiymatining 12% dan ortig‘ini tashkil qiladi.

Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari eksporti O‘zbekiston Respublikasiga jami eksport daromadining qariyb **20-25** fozini keltiradi. Hozirgi vaqtda **180** dan ortiq turdagi qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari **80** dan ortiq mamlakatga eksport qilinmoqda.

Ma'lumki, COVID-19 pandemiyasi butun dunyoda shu jumladan, Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlariga tovarlarning global narxlari qulashi, global va mintaqaviy qiymat zanjiridagi uzilishlar va moliya bozorlaridagi xavf-xatarlardan qochish kabilar ta'siri ostida o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatdi.

Jahon bankining 2020 yil iyun oyidagi hisobotida Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyodagi mamlakatlarda koronavirus pandemiyasi fonida 4,7 foizga pasayishi prognoz qilinayotgan bir vaqtda O'zbekistonda turg'unlik o'rniga 1,5% ga iqtisodiy o'sish kuzatilishi ta'kidlangan³.

So'nggi yillarda qishloq xo'jaligini rivojlantirish, sohaga zamonaviy bozor mexanizmlarini joriy etish, ushbu yo'nalishda boshqaruvning zamonaviy tizimlarini rivojlantirish, uning eksport salohiyatini oshirish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublika qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasining qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning klaster modeli joriy etildi, natijada oxirgi yillarda paxta ekin maydonlarining 125 ming gektari yoki 12 foizida kooperatsiyalar, 908 ming gektari yoki 88 foizida klasterlar faoliyat yuritmoqda.

Qishloq xo'jaligida qulay agrobiznes muhitini va yuqori qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish, ilmiy-tadqiqot muassasalarining faoliyatini tubdan isloh qilish, ularning moddiy-texnika bazasini yaxshilash, sohaga jahon tajribasi asosida qishloq xo'jaligida bilim, innovatsiyalar va agroxizmatlar tizimini keng joriy etish, shuningdek, sohada xizmat turlarini takomillashtirish, kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash va Jahon banki bilan hamkorlikni yanada kengaytirilmoqda.

³ Jahon bankining 2020 yil iyun oyidagi hisoboti www.invest.gov.uz.

Xususan, Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki hamda Xalqaro taraqqiyot uyushmasi ishtirokida 500 mln. dollarlik “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish” loyihasi amalga oshiril moqda.

Mamlakatimizda 2017-2021-yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasiga muvofiq amalga oshirilgan instituttsional o‘zgarishlar natijasida mamlakatimizda sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilashga va suv resurslaridan oqilona foydalanishga qaratilgan chora-tadbirlarning keng kompleksini izchil amalga oshirish yer va suv resurslari, shuningdek, umuman respublikada qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi unumdorligini oshirish imkonini bermoqda.

Biroq, global iqlim o‘zgarishi natijasida so‘nggi yillarda davriy ravishda kuzatilayotgan suv tanqisligi va ichki irrigatsiya tarmoqlarining asosiy qismi yaroqsiz holatga kelganligi sug‘oriladigan ekin yerlarining meliorativ holati yomonlashishiga va yillar davomida foydalanishdan chiqib ketishiga olib kelgan.

Qishloq xo‘jaligida erkin raqobatni ta‘minlaydigan bozor tamoyillarini joriy etish, qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligini va mahsulot ishlab chiqaruvchilar manfaatdorligini oshirish, investitsiyalarni keng jalb qilish hisobiga qo‘shimcha ish o‘rinlarini yaratish vazifalarini yanada dolzarbligini ko‘rsatmoqda.

Yuqorida bayon qiliganlardan ko‘rinib turibdiki, mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘tarishda qishloq xo‘jaligining ahamiyati beqiyosdir. Buning uchun albatta qishloq xo‘jaligining tabiyatini ochib berish, qishloq xo‘jalik iqtisodiyotini chuqur tahlil qilish masalalarini yoritishga bag‘ishlangan, oliy ta‘limda tahsil olayotgan mutaxassis kadrlarni tayorlashda yangi avlod darsliklarini yaratish katta ahamiyat kasb etadi.

1-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIK IQTISODIYOTI FANINING PREDMETI VA METODLARI

Reja:

- 1.1. Fanning predmeti va vazifalari. Qishloq xo‘jaligidagi iqtisodiy tadqiqot usullari
- 1.2. Qishloq xo‘jaligining mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati
- 1.3. Qishloq xo‘jaligining xususiyatlari
- 1.4. Qishloq xo‘jaligining iqtisodiy samaradorligining asosiy ko‘rsatkichlari

Tayanch tushuncha va iboralar: qiymat, mehnat unumdorligi, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, jamg‘arish, ekonomiks, monografik, iqtisodiy-statistik (korrelyatsiya, dispersiya, indeks, regressiya), abstrakt-mantiqiy, eksperimental, iqtisodiy-matematik, grafik, konstruktiv.

1.1. Fanning predmeti va vazifalari. Qishloq xo‘jaligidagi iqtisodiy tadqiqot usullari

Davlat mustaqilligini ta‘minlash va mustahkamlash-ning birdan - bir ishonchli vositasi - bu qishloq xo‘jaligidir. Dunyoning barcha boylıklariga ega bo‘lsangiz-da, ammo qorin to‘qlashga hech vaqongiz bo‘lmasa, siz baribir kimgadir qaram bo‘lasiz. Savdo boylikni yaratadi, qishloq xo‘jaligi esa erkinlik va farovonlikni ta‘min etadi.

Jan Jak Russo

Tarmoq iqtisodiyoti tushunchasi va vazifalari. Qishloq xo‘jaligining eng muhim vazifasi mamlakat aholisini oziq-ovqat, qayta ishlash sanoatini zarur qishloq xo‘jaligi xom ashyosi bilan ta‘minlashdan iborat. Ushbu muammoni hal etish sohani yanada faollashtirish, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirish, iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish, mulkchilikning turli shakllari va boshqaruv turlarini rivojlantirish bilan bog‘liq.

Xo‘jalik yuritishning ilmiy salohiyatini ko‘lamini kengaytirish, ishlab chiqarishni boshqarishdagi tashabbuskorlik va faollikni oshirishning asosiy sharti qishloq xo‘jaligiga malakali mutaxassislarni tayyorlashda iqtisodiy bilimlarni o‘qitishdan iboratdir.

Shu munosabat bilan “Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti” kursining asosiy maqsadi obyektiv iqtisodiy qonunlar va ularning qishloq xo‘jaligidagi namoyon bo‘lishlarini o‘rganishdir. Iqtisodiy fan qishloq xo‘jaligidagi ishlab chiqarish munosabatlarini moddiy ishlab chiqarishning boshqa sohalari bilan o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganadi, tabiiy, texnik va boshqa tegishli fanlarni o‘rganish natijalariga tayanadi.

Iqtisodiyot deganda odamlar tomonidan ishlab chiqarish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarning umumiyliigi tushuniladi. Iqtisodiyot tarmoqlari (iqtisodiyot, sanoat, transport, qurilish, savdo, qishloq xo‘jaligi va boshqalar) iqtisodiyot tarmoqlarida umumiy iqtisodiy qonuniyatlarning namoyon bo‘lish xususiyatlarini o‘rganadi.

Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti fan sifatida obyektiv iqtisodiy qonunlarning harakatlari va qishloq xo‘jaligini ishlab chiqarishdagi namoyon bo‘lish shakllarini o‘rganadi. Qishloq xo‘jaligiga bo‘ysunadigan iqtisodiy qonunlar tabiatan obyektiv bo‘lib, odamlarning ongiga bog‘liq emas. Umumiy iqtisodiy qonunlarga rioya qilgan holda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti muayyan sharoitlarda ularning harakatlarining o‘ziga xosligini ochib beradi va ulardan iqtisodiy amaliyotda foydalanish usullarini ishlab chiqadi.

Qishloq xo‘jaligida iqtisodiy qonunlar tizimiga quyidagilarni kiritamiz: qonun, qiymat, mehnat unumdorligining o‘sishi qonuni, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish qonuni, jamg‘arish qonuni.

Iqtisodiy qonunlarning butun tizimining harakatini hisobga olish va obyektiv foydalanish aholining o‘sib borayotgan

ehtiyojlarini ta'minlashga va jamiyatning barcha a'zolarining erkin har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan.

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti tarmoq sifatida ilm-fan sifatida amaliy xulosalar chiqaradi va asosiy iqtisodiy qonunlarni agrosanoat kompleksi rivojlanishining o'ziga xos sharoitlarida qo'llash usullarini ishlab chiqadi.

“Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti” fanining predmeti - odamlarning ishlab chiqarish munosabatlarini ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi bilan o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sirida o'rganadi. Qishloq xo'jaligining muhim vazifasi qo'llanilayotgan qishloq xo'jaligi texnikasi va uskunalari, qishloq xo'jaligi, texnologik, meliorativ tadbirlar va boshqa tadbirlarning samaradorligini aniqlashdir.

Iqtisodiyot fanida bozor munosabatlari rivojlanishi sharoitida tarmoq iqtisodiyoti tushunchasi bilan bir qatorda ekonomiks tushunchasi keng qo'llaniladi. Iqtisodiy qonunlarni o'rganish, moddiy resurslardan foydalanish va aholining ehtiyojlarini qondirish nuqtai nazaridan ushbu tushunchalar yaqin, ammo bir xil emas. Iqtisodiyot xalq xo'jaligi tarmoqlarida (shu jumladan qishloq xo'jaligida) ishlab chiqarish munosabatlarini moddiy ishlab chiqarishning boshqa sohalari bilan birgalikda o'rganadi. “Ekonomiks” asari mualliflari K. R. Makkonell va S. P. Bryu⁴ so'zlari bilan aytganda - bu cheklangan resurslar dunyosida odamlarning moddiy tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'mol qilish jarayonini o'rganish.

Ekonomiks ikkita asosiy dalillarga asoslanadi:

- jamiyatning moddiy ehtiyojlari cheksiz va uni to'liq qondirish imkoni cheklangan;
- iqtisodiy resurslar, ya'ni tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish vositalari cheklangan.

⁴ Макконел К. Р., Брю С. П. Экономикс: Принципы, проблемы и политика / в 2х томах-М.: Инфра-М, 2003.-С.386.

Shu nuqtai nazardan, mutlaq moddiy mo‘l-ko‘lchilik amalga oshmaydi. Insonning moddiy ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish uchun cheklangan ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish variantlarini izlash iqtisodiyotining predmetidir.

Fanlararo aloqalari va tadqiqot usullari. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti iqtisodiyot nazariyasi, mikro va makroiqtisodiyot fanlarining ma‘lumotlaridan keng foydalanadi. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti kursini o‘rganishda qishloq xo‘jaligi, o‘simlik ishlab chiqarish, agrokimyo, melioratsiya, mexanizatsiyalash va elektrlashtirish, chorvachilik, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash, sabzavotchilik va meva yetishtirish kabi boshqa texnologik fanlar bo‘yicha bilimlarni chuqur o‘zlashtirish muhim o‘rin tutadi va iqtisodiy fanlar: matematika, siyosatshunoslik, iqtisodiy nazariya, qishloq xo‘jaligida rejalashtirish va prognozlash, ishlab chiqarish kuchlarini taqsimlash, kompyuter texnologiyalari, informatika, statistika, mehnat iqtisodiyoti va buxgalteriya kabi fanlar bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bilan birga qishloq xo‘jaligining iqtisodiyoti fanning bir tarmog‘i sifatida qishloq xo‘jaligini tashkil etish, iqtisodiy faoliyatni tahlil qilish, iqtisodiy va matematik usullar, moliyalashtirish va kreditlash, qishloq xo‘jaligi menejmenti, xalqaro iqtisodiy munosabatlar, tadbirkorlik kabi iqtisodiy sohaning keyingi fanlarini o‘rganishga asos yaratadi.

Atrofdagi voqelikni bilish usullari fan metodidir. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti ilm-fan dialektik usulga asoslangan bo‘lib har bir hodisa eski va yangisi o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarning birligi va kurashlari bilan ajralib turganda doimiy harakat va o‘zgarish holatidagi rivojlanish jarayonini o‘rganishni o‘z ichiga oladi.

Ommaviy iqtisodiy materiallarni tahlil qilish uchun iqtisodiy tadqiqotning turli usullari qo‘llaniladi: monografik, iqtisodiy-statistik (korrelyatsiya, dispersiya, indeks, regressiya), abstrakt-

mantiqiy, eksperimental, iqtisodiy-matematik, grafik, hisoblash va konstruktiv va boshqalar.

Monografik usul odatiy hodisa yoki jarayonlarni, shuningdek qishloq xo'jaligi tashkilotlari va umuman sohada ko'p yillik tajribani chuqur o'rganishga asoslangan. Ushbu usul yordamida ma'lum bir ishlab chiqarish jarayoni o'rganiladi, ilmiy umumlashtirish va sohani samarali tashkil etish va boshqarishning progressiv usulidan keng foydalanish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Iqtisodiy-statistik usul ko'p sonli obyektlarni tekshirishda, ishlab chiqarish omillarini o'rganishda va ishlab chiqarishning yakuniy natijalariga ta'sir ko'rsatishda qo'llaniladi. U ommaviy kuzatuvlarga asoslanib, umumlashtirilgan va analitik qiymatlardan foydalangan holda dastlabki ma'lumotlarni guruhlashni amalga oshirib ko'rsatkichlarni dinamika, indekslar seriyasini qurish, tuzatishni qo'llash va o'zgarishni tahlil qilish bilan o'zaro bog'liqligini aniqlaydi. Ushbu usul amaliy echimlarni ishlab chiqishda chuqurroq xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Abstrakt mantiqiy usul bu ma'lum bir hodisa yoki jarayonlarni ahamiyatiz tomonlari va belgilarisiz o'rganishdir. Bu sizga tadqiqot mavzusidan mavhumlashtirish va bilish faoliyatni amalga oshirish uchun mantiqdan foydalanish imkonini beradi.

Eksperimental usul ishlab chiqarishni tashkil qilish usullari, korxona va tashkilotlar faoliyati shart-sharoitlari va ularning qishloq xo'jaligining yakuniy natijalariga ta'sirini baholash bo'yicha eksperiment o'tkazishda qo'llaniladi.

Iqtisodiy-matematik usul ishlab chiqarishni umuman yoki alohida texnologik bosqichlar, jarayonlar optimallashtirish muammolarini hal qilishda, shuningdek, eng maqbul tashkiliy, iqtisodiy va texnik va texnologik echimlarni tanlashda qo'llaniladi. Bu sizga maqbul natijalarga erishish uchun amaliy harakatlarning istiqbolli yo'nalishlari, mintaqalar, tashkilotlar va mintaqalarning

moddiy-texnik resurslaridan foydalanishning eng maqbul variantini topishga imkon beradi

Grafik usul dinamikadagi ishlab chiqarish jarayonlari va hodisalaridagi o'zgarishlarni yoki resurslardan foydalanish imkoniyatlari va iqtisodiy faoliyat natijalarini taqqoslashda vizual ravishda aks etadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tahlil qilish jarayonida sxemalar, jadvallar, raqamlar, hodisalar va omillarning tarkibiy tuzilmalari qo'llaniladi.

Hisoblash-konstruktiv usul ko'pincha qishloq xo'jaligi tashkilotlarining individual yoki moliyaviy-iqtisodiy faoliyatini rivojlantirish istiqbollari ishlab chiqishda qo'llaniladi. Bu sizga korxonaning yakuniy maqsadiga erishish va eng maqbul echimni ishlab chiqish choralari asoslash uchun eng samarali variantni tanlash imkonini beradi.

1.2. Qishloq xo'jaligining mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati

Jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendentsiyasi shundan guvohlik beradiki, kishilik jamiyatining barcha soha va jabhalarida, ayniqsa global iqlim o'zgarishi ta'sirida sayyoramizning ko'plab mintaqalarida tobora avj olayotgan qashshoqlik va ocharchilikka barham berishning asosiy omillaridan biri sifatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi, shuningdek ularga turli yo'nalishlarda xizmat ko'rsatuvchi subyektlarning xo'jalik yuritish faoliyatlarini innovatsiyalar asosida tashkil etish strategik ahamiyat kasb etib, ushbu jarayonni uzluksiz takomillashtirish davr talabiga aylanib bormoqda. Qishloq xo'jaligi sohasining taraqqiyoti iqtisodiyotning rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Xitoy, Hindiston, Braziliya, Chili va Vetnamdagi iqtisodiy o'sishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan qishloq xo'jaligining jadal o'sishi bilan bog'liq bo'lgani holda, ayrim Afrika mamlakatlarining rivojlanishdan ortda qolishi, mazkur mamlakatlarning qishloq xo'jaligida mehnat

unumdorligining yetarli darajada ta'minlay olmayotganliklari bilan izohlanadi

O'zbekistonda taxminan 16,4 mln. kishi (umumiy aholining 49,4%) qishloq joylarda (2019 y.) yashaydi. Mamlakatimizda tug'ilish darajasi yuqori (23.3 promille), qishloq hududlarida ishchi kuchining ortiqchaligi yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbekistonda 25 yoshgacha bo'lgan aholi 45,5%ni, 30 yoshdan kichik aholi soni 55% dan ko'proqni tashkil etadi. Qishloq xo'jaligidan boshqa daromad topishning muqobil manbalari kamligi bois, bugungi kunda qishloq xo'jaligi mamlakatimizda aksariyat hududlar iqtisodiyoti-ning asosini tashkil qiladi. O'z navbatida juda ko'p sonli fuqarolar:

- asosan qishloq xo'jaligi (jumladan, dehqonchilik, chorvachilik, o'rmon xo'jaligi va baliqchilik) hisobiga kun kechiradilar. Ular tabiiy kapitalga (yer, suv, hayvonlar, daraxtlar) egalik qilganlari holda, tabiiy kapitaldan kun kechirishning asosiy manbai sifatida foydalanadilar;

- ishlab chiqarishda asosan oilaviy mehnatdan foydalanadilar. Oilaviy mehnatga qaraganda yollanma mehnatdan cheklangan miqdorda foydalaniladi;

- iste'mol (uy xo'jaligi iste'moli) va resurslardan foydalanish (oilaviy mehnat, urug', organik o'g'itlar kabi uy xo'jaligi ishlab chiqarishi resurslari) borasida o'zini -o'zi ta'minlashga asoslanilgani holda, bozor bilan nisbatan past darajada o'zaro uyg'unlashgan.

2019 yilda qishloq xo'jaligi sohasining O'zbekiston YaIM dagi hissasi 28,1% ni tashkil etdi va 2019 yilda mamlakat YaIMining o'sishiga qishloq xo'jaligining qo'shgan ulushi 0,9 %ni tashkil qildi. O'tgan 2019 yilda qishloq xo'jaligi sektorida 3,543 million kishi (band bo'lganlar umumiy sonining 26%i) ish bilan band bo'lgan bo'lgani holda, ularning 1,066 millioni rasman ish bilan band bo'lgan bo'lsa, 2,477 million kishi norasmiy sektorda

yoki o'z-o'zini ish bilan band qilganlar hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xorijga sotish O'zbekistonga jami eksport daromadlarining 25% gacha bo'lgan qismini ta'min etadi.

Qishloq xo'jaligi - O'zbekiston milliy iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri. U mamlakat aholisi uchun oziq-ovqat, qayta ishlash sanoati uchun xom ashyo ishlab chiqaradi va jamiyatning boshqa ehtiyojlarini qondiradi. Aholining iste'mol tovarlariga bo'lgan ehtiyojining qariyb 75 foizi qishloq xo'jaligiga to'g'ri keladi.

2019 yilda O'zbekistonda qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning etakchi tarmog'i bo'lib, unda **3,6** million kishi (iqtisodiyotda band bo'lganlarning **27** foizi) ish bilan ta'minlangan. Tarmoqning ulushi mamlakat yalpi ichki mahsulotining **32** foizini tashkil etadi.

Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yer maydonlari respublika hududining **45** foizini egallaydi, aholining qariyb **50** foizi qishloq joylarda istiqomat qiladi.

Qishloq xo'jaligi mamlakatning moddiy resurslarining asosiy iste'molchilaridan hisoblanadi. Xususan, traktorlar, kombaynlar, yuk mashinalari, yoqilg'i-moylash materiallari, mineral o'g'itlar. Qishloq xo'jaligi 2018 yilda u mamlakatda ishlab chiqarilgan barcha traktorlarning 75 foizini, mamlakatda ishlab chiqarilgan dizel yoqilg'isini deyarli 21 foizini va 80 foiz mineral o'g'itlarni iste'mol qiladi. Qishloq xo'jaligi O'zbekistonda asosiy vositalar qiymatining 12% dan ortig'ini tashkil qiladi.

Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari eksporti O'zbekiston Respublikasiga jami eksport daromadining qariyb **20-25** foizini keltiradi. Hozirgi vaqtda **180** dan ortiq turdagi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari **80** dan ortiq mamlakatga eksport qilinmoqda.

Amalga oshirilgan islohotlar natijasida qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning klaster usuli yo'lga qo'yildi, ular bilan

qishloq xo‘jaligi yer maydonlarining hajmi ekin turlari bo‘yicha paxta-to‘qimachilikda - **62** foizi, chorvachilikda - **8** foizi, meva-sabzavotchilikda - **7,5** foizi qamrab olindi.

O‘rta hisobda qishloq xo‘jaligida bitta kishi xalq xo‘jaligining boshqa tarmoqlarida (moddiy ishlab chiqarish, qurilish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va boshqalar) ishlaydigan 4-6 kishini ish bilan ta‘minlaydi.

Qishloq xo‘jaligi - bu nafaqat iqtisodiyotning sohasi, balki mamlakat aholisining muhim qismining yashash joyidir. Bu yerda xalqning axloqiy asoslari, ularning milliy psixologiyasi, tarixiy xotirasi shakllanadi.

Qishloq xo‘jaligining rivojlanishi ko‘p jihatdan aholining turmush darajasi va farovonligiga bog‘liq holda oziq-ovqatning hajmi va tarkibi, jon boshiga daromad, tovarlar va xizmatlar iste‘moli, ijtimoiy turmush sharoitlari bilan belgilanadi.

1.3. Qishloq xo‘jaligining xususiyatlari

Qishloq xo‘jaligida milliy iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari kabi bir xil umumiy iqtisodiy qonunlar qo‘llaniladi. Biroq, ular sohaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda paydo bo‘ladi.

Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyati shundaki, yer bu yerda asosiy ishlab chiqarish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Boshqa ishlab chiqarish vositalari bilan taqqoslaganda, yer eskirmaydi, ammo to‘g‘ri ishlatilganda uning sifat ko‘rsatkichlari yaxshilanadi.

Qishloq xo‘jaligida hayvonlar va o‘simliklar kabi tirik organizmlar ishlab chiqarish vositasi sifatida harakat qilishadi. Ikkinchisi biologik qonunlar asosida rivojlanadi. Binobarin, ko‘payishning iqtisodiy jarayoni tirik organizmlarning tabiiy rivojlanish jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir.

Qishloq xo‘jaligi mahsuloti ulkan maydonlarda amalga oshiriladi va turli iqlim zonalarida tarqalgan. Yakuniy natijalar

MUNDARIJA

Kirish	3
1-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIK IQTISODIYOTI FANINING PREDMETI VA METODLARI	7
1.1. Fanning predmeti va vazifalari. Qishloq xo‘jaligidagi iqtisodiy tadqiqot usullari	7
1.2. Qishloq xo‘jaligining mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati.....	12
1.3. Qishloq xo‘jaligining xususiyatlari.....	15
1.4. Qishloq xo‘jaligining iqtisodiy samaradorligining asosiy ko‘rsatkichlari	18
Nazorat savollari	19
2-MAVZU. O‘ZBEKISTONDA AGRAR ISLOHOTLARNING MOHIYATI, BOSQICHLARI VA ASOSIY YO‘UNALISHLARI.....	21
2.1. Mamlakatda agrar islohotlarning zaruriyati va mohiyati.....	21
2.2. Agrar islohotlarning maqsadi, tamoyillari va huquqiy asoslari	32
2.3. Agrar islohatlarni amalga oshirish bosqichlari. Agrar sohani rivojlantirishga qaratilgan maqsadli dasturlarni amalga oshirish	41
2.4. O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash masalalari	48
3-MAVZU. AGROSANOAT MAJMUASI VA UNING RIVOJLANISHI	56
3.1. Agrosanoat majmuasining tushunchasi, tarkibi va tuzilishi	56
3.2. Qishloq xo‘jaligining tarmoqlari o‘rtasidagi ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlar	66
3.3. Agrosanoat majmuasining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi	68
Nazorat savollari	73
4-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGIDAGI BOZOR VA BOZOR MUNOSABATLARI	74
4.1. Bozorning shakllanishi tushunchasi, roli va shartlari	74
4.2. Bozordagi talab, taklif va narx egiluvchanligi	80
4.3. Bozor raqobati: tushunchasi, turlari va iqtisodiy ahamiyati	87
4.4. Bozorlarning tasnifi.....	90
4.5. Qishloq xo‘jaligi uchun omillar bozori	94

4.6. Qishloq xo‘jaligida bozor munosabatlarini iqtisodiy tartibga solish....	101
Nazorat savollari.....	120
5-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGI JOYLAISHISHI, IXTISOSLASHUVI, KOOPERATSIYALASHTIRISH VA INTEGRATSIYA	123
5.1. Joylashish ijtimoiy mehnat taqsimoti shakli sifatida	123
5.2. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining ixtisoslashuvi va kontsentratsiyasi	135
5.3. Xo‘jaliklararo kooperatsiya va agrosanoat integratsiyasi	143
Nazorat savollari.....	168
6- MAVZU. YER-SUV RESURSLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	170
6.1. Yer-suv resurslari ahamiyati, xususiyatlari va klassifikatsiyasi.....	170
6.2. Davlat yer kadastri va yer monitoringi	184
6.3. Qishloq xo‘jaligida yerlarning iqtisodiy bahosi.....	189
6.4. Yer islohoti va qishloq xo‘jaligida yerlardan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari	200
Nazorat savollari.....	209
7-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGINING MODDIY-TEXNIKA RESURSLARI, FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTI, ILG‘OR TEXNOLOGIYALAR VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH...211	
7.1. Moddiy-texnika resurslari haqida tushuncha, ularning ahamiyati, xususiyatlari va turkumlanishi	211
7.2. Fan-texnika taraqqiyoti, uning yo‘nalishlari, samarali texnologiyalar	218
7.3. Qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslari bilan ta‘minlanganligi, uni baholash hamda ulardan foydalanganlik darajasini ifodalovchi ko‘rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi	220
7.4. Bozor iqtisodi sharoitida qishloq xo‘jaligining moddiy-texnika resurslarini shakllantirish, texnika taraqqiyotini joriy etish, ulardan samarali foydalanish	229
Nazorat savollari.....	238

8 - MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGIDA MEHNAT RESURLARI VA MEHNAT UNUMDORLIGI 240

8.1. Mehnat resurslari tushunchasi va tarkibi.....	240
8.2. Qishloq xo‘jaligidagi mehnat bozori.....	248
8.3. Qishloq xo‘jaligida bandlik va ishsizlik.....	257
8.4. Qishloq xo‘jaligida mehnat resurslaridan foydalanishni takomillashtirish yo‘llari	268
8.5. Mehnat unumdorligi tushunchasi va mohiyati	272
8.6. Mehnat unumdorligini aniqlash metodologiyasi va uning ko‘rsatkichlari	275
8.7. Qishloq xo‘jaligida mehnat unumdorligini oshirish omillari va yo‘llari	281
Nazorat savollari	290

9-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGINING ASOSIY VA AYLANMA FONDLARI, ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH 292

9.1. Qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish vositalarining iqtisodiy mohiyati va klassifikatsiyasi	292
9.2. Asosiy vositalarni baholash, ularning eskirishi va takror ishlab chiqarish	299
9.3. Asosiy fondlar bilan ta‘minlanganlik, ularning texnik holati va foydalanish samaradorligi ko‘rsatkichlari.....	304
9.4. Zamonaviy sharoitlarda asosiy vositalardan oqilona foydalanish yo‘nalishlari	310
9.5. Qishloq xo‘jaligida aylanma mablag‘lar tushunchasi, mohiyati va tarkibi	312
9.6. Aylanma mablag‘lardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi	318
9.7. Aylanma mablag‘larning samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari	323
Nazorat savollari	326

10. MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGIDA INTENSIVLASHTIRISH 328

10.1. Qishloq xo‘jaligi intensivlashtirish tushunchasi va iqtisodiy mohiyati	328
--	-----

10.2. Qishloq xo‘jaligining intensivlik darajasi.....	330
10.3. Qishloq xo‘jaligini intensivlashtirishning iqtisodiy samaradorligi.....	336
10.4. Qishloq xo‘jaligini intensivlashtirish samaradorligini oshirish yo‘llari	338
Nazorat savollari.....	341
11-MAB3Y. QISHLOQ XO‘JALIGIDA INVESTITSIYA VA INVESTITSIYA FAOLIYATI.....	342
11.1. Investitsiyalar va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari.....	342
11.2. Kapital qo‘yilmalarning mohiyati va manbalari	345
11.3. Qishloq xo‘jaligida investitsiya va investitsiya faoliyati klassifikatsiyasi	348
11.4. Ishlab chiqarishga investitsiyalarni tahlil qilish va uning iqtisodiy samaradorligini aniqlash metodologiyasi	351
11.5. Qishloq xo‘jaligiga jalb qilinadigan investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi.....	357
Nazorat savollari.....	366
12-MAVZU. QISHLOQ XO‘JALIGIDAGI INNOVATSIYALAR VA ILMIY-TEXNIK TARAQQIYOT.....	367
12.1. Qishloq xo‘jaligidagi innovatsiyalar	367
12.2. Qishloq xo‘jaligida ilmiy-texnik taraqqiyot	370
12.3. Qishloq xo‘jaligida ilmiy-texnik taraqqiyotning xususiyatlari.....	374
12.4. Qishloq xo‘jaligida ilmiy-texnik taraqqiyotning asosiy yo‘nalishlari	376
12.5. Ilmiy-texnika taraqqiyotining iqtisodiy samaradorligi va uni aniqlashning uslubiy asoslari	380
Nazorat savollari.....	382
13-MAVZU. ISHLAB CHIQUV XARAJATLARI VA QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI TANNARXI.....	384
13.1. Ishlab chiqarish xarajatlari tushunchasi va turlari, ularning klassifikatsiyasi	384
13.2. Qishloq xo‘jalik mahsulotlari qiymati va tannarxining iqtisodiy mohiyati hamda uning turlari.....	391
13.3. Xarajatlar klassifikatsiyasi va ularni tannarxga kiritishda baholash...	395

13.4. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxini hisoblashning xususiyatlari va metodik asoslari hamda uning o'sishi sabablari va pasaytirish omillari	407
Nazorat savollari	425
14-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGIDA NARX VA NARXLARNI SHAKLLANTIRISH.....	426
14.1. Narxning iqtisodiy mohiyati va funktsiyasi	426
14.2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga narxlar tizimi	439
Nazorat savollari	453
15-MAVZU. QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQUARISHI IQTISODIY SAMARADORLIGI.....	455
15.1. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiy samaradorligi mohiyati .	455
15.2. Iqtisodiy samaradorlikni aniqlash me'zonlari va metodikasi.....	461
15.3. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiy samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari	468
Nazorat savollari	471
16-MAVZU. PAXTA ISHLAB CHIQUARISH IQTISODIYOTI	472
16.1. Paxta yetishtirish ahamiyati, joylashtirish va ixtisoslashtirish.....	472
16.2. O'zbekistonda paxtachilik sohasida bozor tamoyillarini keng joriy etilishi	477
16.3. Paxtachilikda ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari	484
16.4. Paxtachilikda resurs tejoychi texnologiyalarni joriy etish samaradorligi	489
Nazorat savollari	492
17. MAVZU. MEVA, UZUM, SABZAVOT VA KARTOSHKA ISHLAB CHIQUARISH IQTISODIYOTI	493
17.1. Meva, uzum, sabzavot va kartoshka ishlab chiqarishning mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyati va huquqiy asoslari	493
17.2. O'zbekistonda meva-sabzavotchilik sohasini rivojlantirish omillari holati.....	500
17.3. Meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish, sotib olish va eksport qilish tizimining samaradorligini oshirish.....	507

Nazorat savollari.....	514
18-MAVZU. CHORVACHILIK TARMOQLARI IQTISODIYOTI	515
18.1. Chorvachilikning milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati va uni rivojlantirish asoslari	515
18.2. Chorvachilikning asosiy tarmoqlari va ularning xususiyatlari	520
18.3. Chorvachilik tarmoqlari ishlab chiqarishi va uning iqtisodiy samaradorligi.....	523
18.4. Chorvachilik klasterlarini tashkil etish va uning samaradorligi	529
18.5. Chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish samaradorligi va uni oshirish yo‘llari	537
Nazorat savollari:	541
19 MAVZU. RAQAMLI QISHLOQ XO‘JALIGI IQTISODIYOTI.....	543
19.1.Qishloq xo‘jaligida raqamli inqilob va uni qo‘llab quvvatlashni huquqiy asoslari va dasturlari	544
19.2. Qishloq xo‘jaligida raqamli iqtisodiyot tizimi shartlari, sharoitlari ...	553
19.3. Qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etishga imkon beruvchi omil, sharoitlar va qo‘llanilishi	557
19.4. Qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish imkoniyatlarini ochish uchun harakatlantiruvchi kuchlar va shartlar	563
19.5. O‘zbekistonda raqamli qishloq xo‘jaligini rivojlantirish istiqbollari .	576
Nazorat savollari:	579
GLOSSARIY	580
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	603
ILOVALAR	615